

Suzanne Selinger: *Charlotte von Kirschbaum und Karl Barth*

Eine biografisch-theologischeschichtliche Studie.

Theologischer Verlag, Zürich 2004, ISBN 3–290–17242–2, 250 oldal

Suzanne Selinger amerikai feminista teológus munkája, amely először 1998-ban jelent meg angol nyelven a Pennsylvania State University kiadásában, érdekes és új hangot jelent azok számára, akik az európai teológiai élet német akadémiai szabványaihoz szoktak. A Barth-kutatók köre még azért is követte figyelemmel a könyv német megjelenését, mert már amerikai kiadása is eléggé heves vitát váltott ki a Barth teológiájával foglalkozók körében. A tanulmány természetesen és címe szerint Charlotte von Kirschbaum életével és teológiájával foglalkozik elsődlegesen, de azt a barthi teológia kontextusában vizsgálja. Műfajilag a munkát teológiatörténeti és biográfiai formák ötvözésének lehet tekinteni, s minden erényei mellett ez teszi a tanulmányt sebezhetővé. Nem lehet kitérni a teológiai gondolatok kialakulásának kontextuális jellege elől, de a pusztán csak a kontextusokban értelmezett teológia nagyon könnyen provinciálissá válhat. Európai teológiai gondolkodásunk éppen ezért kezeli nagy figyelemmel és óvatosan a teológia és kontextus kérdéskörét. Amerikai szerzőnk e tekintetben kevésbé aggályoskodó. Könyve átdolgozáson ment át az európai olvasókra való tekintettel. Ez a német kiadás megjelenése előtt történt, s határozottan jót tett a munka olvashatóságának és tudományosságának tekintetében. Túl azon a – teológusok számára nem elsődlegesen fontos – kérdésen, hogy pontosan milyen viszonyban is volt von Kirschbaum és Barth (amiről egyebekben a Barth és Thurneysen közötti levélváltás III. kötete is felvilágosítást ad), Selinger munkájának az a nagy érdeme, hogy von Kirschbaumot önálló

teológiai gondolkodóként mutatja be. Reinhard Brenneke kiváló fordításában elegáns és olvasható stílusban, nagyon jó fényképekkel kiegészített formában olvashatjuk a monográfiát – immár németül is.

A tanulmány három fő részre oszlik: *Kérdések; A munka; Párbeszéd*. Mindhárom rész alaposan dokumentáltan tárgyalja azokat a kérdéseket, amelyek von Kirschbaum életművének és a barthi teológiával való kapcsolatának megértéséhez szükségesek. A biográfiai kuriózumok iránt érdeklődő olvasók számára igazából az első két rész érdekes, míg a tudományos teológia művelői a könyv harmadik részének fejtegetéseiben találhatnak érdekes és új információkat.

A tanulmány svájci recenziója, melyet a feminista teológus Doris Brodbeck jegyez, a *Kihaszánltan, de boldogan* címet viseli (D. Brodbeck: Ausgenutzt, aber glücklich. In: *Reformierte Presse*, 2005/37). Ebben a recenziós arra hívja fel a figyelmet, hogy von Kirschbaum 1975-ös halála után ez az első olyan munka, amely teológiájával foglalkozik, s mely ugyanakkor azt a viszonyrendszert is felvázolja, amelyben a teológus von Kirschbaum élt és munkálkodott. A német-svájci kontextusban Brodbeck kifejti, hogy Selinger munkája kifejezetten fontos pillanatot rögzít a nők teológiai emancipálódásának folyamatában.

Azt hiszem, magyar nyelvterületen élő olvasók számára is fontosak lehetnek ezek a szempontok, mégis úgy vélem, a könyv erőssége annak harmadik, terjedelmre nézve is leghosszabb része.

Az első rész három alfejezetre tagoltan a biográfiai és teológiatörténeti vázlat szolgáltatja az egész munkához. A *Dráma*

szereplői (*Dramatis personae*), *Szövegek és összefüggések (Texte und Kontexte)* és *Feminista megközelítések (Feministische Ansätze)* alponatok a tárgyalt kérdéskör behatárolására és pontos körülírására szolgálnak. Véleményem szerint kérdéses azonban, hogy tulajdonítható-e ilyen fontosság az életrajzi tényeknek, éspedig teológiai nézetek elemzésében. Arra azonban mindenképpen jó ez a bevezető rész, hogy a mítoszokat félretéve mutassa be az embert, a *Kirchliche Dogmatik* (KD) vaskos kötetei mögött megbúvó, személyes életének kihívásait komolyan vevő, az azokat megélt férfit, s mellette a személyes életét, emberi és teológiai kiteljesedését megélni akaró „teológiai asszisztenst”. Selinger munkájának ilyen jellegű felépítése mellett szól az, hogy, amint írja: „Több mint harmincöt évig volt Charlotte von Kirschbaum Karl Barth titkárnője, amint ő hívta, teológiai asszisztense. Jelenléte annyira nélkülözhetetlen volt Barth számára, hogy felvette családi körébe, s egy háztartásban élt a családdal, mely abban az időben Nelly Barthból és az öt gyermekből állt. Elkísérte őt, Nelly nélkül, akadémiai előadás-sorozataira, egyetemi szünetei idején a zürichi hegyek között megbúvó, barátai tulajdonában levő nyaralóba, a Berglibe. Kettejük kapcsolatának tárgyalása ezideig értékítéletekkel terhelt spekulációkban merült ki, melyek személyes kapcsolatukra vonatkoztak, arra, hogy szerelmespár voltak-e, vagy sem.” (1. old.)

Ebben az összefüggésben valóban szükség volt már egy komoly, a tényeket figyelembe vevő tanulmányra, amely arra irányítja a figyelmet, ami fontos és maradandó, ti. a barthi és kirschbaumi életmű kölcsönhatásaira.

Tanulságos lehet magyar olvasók számára az életrajzírás amerikai válfaja, legalábbis, amint azt Selinger műveli, mert nem időz el a lényegtelen dolgok felett, hanem a lényegre koncentrálna

tömören és adatszerűen rögzíti von Kirschbaum életének fontosabb elemeit, oly mértékben, amennyire azok ismerete tényleg szükséges a helyzet megértéséhez.

Különösen tanulságosnak tartom a magyar olvasóközönség számára azt, ahogyan Selinger széles európai kitekintésbe építi a nőik helyzetének teológiai megítélését és – Wilhelm Herrmann és Richard Rothe teológiájának nagyívű fejtegetései mellett – a Weimari Köztársaság világának és a korabeli avantgarde nézeteinek tükrében mutatja be a nő, a nőiség kérdését, illetőleg annak változását a különböző korokban. Rámutat arra is, hogy ezen kultúrantropológiai változások rányomták a bélyegüket a teológiai gondolkodásra is, s ebben az összefüggésben kell szemlélnünk és értelmeznünk Barthenak a nőkről, a nőiségről, a női lelkészek szolgálatáról alkotott véleményét.

Selinger rámutat arra, hogy a férfiúi és női természet közötti különbségtételt, s annak teológiai megalapozását az újkori európai teológiában Reinhold Seeberg 1911-es *Etikájában* találhatjuk meg (R. Seeberg: *System der Ethik im Grundriss dargestellt*. Lipcse 1911). Egyebek mellett ez azt jelenti, hogy a nőiség teológiai megítélése viszonylag újkeletű kérdés, melyet ennek megfelelően kell értékelni. Felhívja a figyelmet arra is, hogy Barth kulturális kontextusában a jungi gondolatok hatására megjelenő kettős női természet (egyfelől a háziasszony, a tisztaság jelképe, másfelől a „femme fatale”) kifejezetten meghatározó szerepet játszott. A kortárs irodalmár, Thomas Mann regényeiben megfigyelhető, hogy a nagy író nőképe mennyire differenciált, s ehhez képest igen érdekes a barthi teológia meglehetősen egyoldalú rajza a férfi és nő viszonyáról.

A szerző meglehetősen széles összefüggésekben tárgyalja Barth nőkhöz való viszonyát. Arra a kérdésre keresi a választ: miért volt a teológus számára lé-

nyeges, hogy a nőiséget elsődlegesen negációk által határozta meg. Rámutat, hogy Barth úgy viszonyult édesanyjához, amint azt Erich Neumann pszichológiája határozta meg a „halálanya” („Todesmutter”) szimbólumával. Azaz a kapcsolatban a túlnyomóan negatív elemek domináltak, s ez meghatározta Barth későbbi nézeteit is (25–26. old.). A negatívumokon túl azonban Selinger arra is felhívja a figyelmet, hogy Barth számára a férfi – nő különbözőség alapvetően pozitív töltetet hordoz. Selinger határozottan kritizálja Barth „patriarchális és hierarchikus” antropológiáját, de ugyanakkor kiemeli annak a jelentőségét, hogy – talán a von Kirschbaum – Henriette Visser't Hooft Boddaert hatására – megjelennek abban a megbékéltető elemek, s nem utolsó sorban fontossá válik a barthi antropológia relacionális jellege (28 skk. old.).

Érdekes és figyelemre méltó, ahogyan von Kirschbaum kidolgozza a maga teológiai antropológiai nézeteit és a katolikus „örök nő” („ewige Frau”) fogalmával mintegy szembeállítja annak protestáns ellenképét, az „igazi nőt” („wirkliche Frau”), melynek barthi teológiai lecsapódása a KD III/2., 44 §-nak tartalma a *Der wirkliche Mensch (A valóságos ember)* cím alatt lelhető fel. Természetesen azt is látni kell von Kirschbaum életútjában, hogy ő tudatosan felvállalta. A viszonylag későn megismert feminizmus befolyásolta ugyan, de útja nem csatlakozik egyenes vonalban annak egyik képviselőjéhez sem. Útja Simone de Beauvoirs és Gertrud von Le Fort között vezetett, egyik szélsőséges nézethez sem csatlakozott, hanem önállóan felvállalt utat járt meg. Az így felvállalt életút egyáltalán nem volt a legkényelmesebb megoldás, hisz von Kirschbaumnak szociális hátrányokat is el kellett fogadnia, s megjelenik a kritika is arra nézve, hogy egy ilyen élet nem lehetett önálló, s következtetésképpen nem alkothatott igazán önálló életművet sem (49. old.).

Az első rész legkérdésesebb mozzanatának a George Casalis egyik visszaemlékezésére való hivatkozást tekintem. Ebben azt írja a szerző, hogy – Casalis szerint – a Barth–Nelli–Lollo háromszöveget a kortársak a maga fájdalmas emberiségében mint *egy, az értelmet meghaladó isteni rendelést fogadták el* (51. old.). Kétségtől elvonul ugyanaz derül ki a megjelent Barth – Thurneysen levelezéséből is, s az is nyilvánvalóvá válik, hogy ezt a sajátos viszonyt a kortársak, közöttük a baráti kör nőtagjai teljes mértékben olyannak fogadták el, amint azt Casalis is leírja. Ezen kifogáson túl azonban azt hiszem, hogy Selinger kiváló és alapos munkával dokumentálja ezt a nem csupán a kortársakat foglalkoztató és mélyen tragikus emberi viszonyt.

A könyv második része Charlotte von Kirschbaum munkájának sajátos jellegére mutat rá Thurneysen árnyékában, *A hét-köznapok... és Barth hatása* címszavak alapján. Kiemeli azt a felfogást, hogy Barth számára Thurneysen egyfajta kontrollinstancia volt, mintegy alteregóként működött mellette, s von Kirschbaum ebben a szerepben váltotta fel a barátot, s ennek a szerepnek a betöltése érdekében lakott a Barth családdal közös háztartásban (57. old.). A szerző hosszabb teret szentel a von Kirschbaum – Henriette Visser't Hooft Boddaert közötti vitának, melynek tárgya a nők szerepe volt az egyházi életben (81. kk. old.). Ebben a vitában Selinger szerint Visser't Hooft Boddaert volt a kritikusabb, de von Kirschbaum érvei voltak teológiailag helytállóbbak. Eszerint az egyházban sem a nő, sem a férfi nem dicselkedhet szolgálatával, s külön kiemelendő, hogy a nők hallgatásának klasszikussá vált érve kapcsán arra figyelmeztet, hogy a hallgatás ugyanakkor ebben az esetben is a minden emberi beszéd és tanítás korlátaira és határait is figyelmeztet. Von Kirschbaum gondolkodásában fontos a különbségtétel a hallgató és a tanító egyház kö-

zött (86–87. old.), s kiemeli az istentiszteletnek mint építő jellegű beszédnek a fontosságát. Ilyen kontextusban nyer értelmet a hallgató és a beszélő egyház közötti alapvető különbségtétel. Látnunk kell, hogy ez a kérdés a nők lelkésszé való szentelése kapcsán vált vitatottá a német nyelvű egyházi világban. Ebben a vitában fontos szerepe volt von Kirschbaum állásfoglalásainak is.

Könyvének ezen részében Selinger kitér arra is, hogy véleménye szerint Barth maximális mértékben kihasználta von Kirschbaum tehetségét, aki nem csupán az olvasmányok katalóguscéduláit állította össze tematikus sorrendben, hanem valamilyen szinten kiegészítette a KD főszövegét is, bár az ma már nem állapítható meg, milyen mértékben.

Amint azt már Bonhoeffer is tette, von Kirschbaum kritizálta is Barth teológiáját, amely szerinte túlságosan is merev és kategorikus (95–96. old.).

Teológiailag igazán érdekes a könyv harmadik része, melyben a szerző a barthi és kirschbaumi gondolkodás fontosabb elemeit teszi vizsgálat tárgyává. Jelen recenzióban csak utalni tudok azokra a tanulságos információkra, melyek pl. a dialogikus perszonalizmus kapcsán mutatják fel, hogy az egyoldalúan és hagyományosan Buber névéhez kapcsolt irányzat nagy teológusokat is megragadott, mint a protestáns Gogarten, Bonhoeffer vagy Wilhelm Vischer, illetőleg a katolikus Ferdinand Ebner. Igen érdekes, ahogy Selinger kimutatja a kölcsönhatást az idézések rendjén is. Barth von Kirschbaumot szaktekintélyként idézi a KD III/4-ben az istenképűség, illetve a nő – férfi, én – te kapcsolat leírása rendjén (ld. KD 54 §, 192–193. old.), míg Kirschbaum a maga előadásai kapcsán a KD III/1 gondolatait használja fel az 1Móz 1,26 magyarázatánál; de Barthot idézi a szűztől való születés (KD I/2) je-

lentőségének tárgyalása kapcsán is, és pedig a keresztyének szolgálata témakörben.

A 40-es évek közepétől intenzív szellemi kölcsönhatás mutatható ki a két munkatárs között, s ennek illusztrálására Selinger a már említett dialogikus perszonalizmus barthi recepcióját használja fel. Selinger kimutathatónak véli, ha nem is a két gondolkodó gondolatainak közvetlen kölcsönhatását, de legalább a közös érdeklődést az antropológia és az *imago*-tannal kapcsolatos kérdésekben (112. old.).

A tanulmány felmutatja azt, hogy Barth számára a nő, a nők kérdésének teológiai megítélése elsősorban a következő témák kapcsán volt fontos: „natus ex virgine” – a Szűztől való születés tematizálása végigvonul a barthi dogmatika minden ismert változatán, több-kevesebb intenzitással. A *Göttinger Dogmatik* (GD; megjelent *Unterricht in der Christlichen Religion* címmel a Barth *Gesamtausgabe* [GA] II. részének 17., 20. és 38. számú köteteként), a *Christliche Dogmatik* (rövidítve CD; megjelent *Die Christliche Dogmatik im Entwurf* címmel a GA II/ 14. köteteként) és a *Kirchliche Dogmatik* mindegyike külön teret szentel a szűztől való születés kérdésének. Másrészt a nő, a nőiség kérdésének teológiai megítélése az imago Dei tanítás kapcsán is megjelenik, s meghatározza a KD I/1, majd a III/1, III/2, s átdolgozva a III/4 fejtegetéseit is. Selinger rámutat arra, hogy a barthi teológiában hangsúlyeltolódás követhető nyomon. Amíg a GD világképe kétszeres értelemben is patriarchális, hisz a férfi az, aki cselekszik a történelemben, s mint olyan, az individuális emberség hordozója (124. old.), addig a KD I/2-ben a férfihány a nemzésnél már másodlagossá válik. Ezzel egy időben azonban végbemegy egy olyan, sajátos hangsúlyeltolódás is, amely a cselekvő férfit, a férfiaságot, mint olyant, a barthi teológia „alapgondolatainak egyikévé” emeli (125. old.). Ezzel egyidejűleg a nő Barth teológiában a női-

esség, mint olyan, az emberiség hordozója, de a férfiassággal ellentétben nem teremtő erő. Von Kirschbaum szerint a férfi–nő kapcsolata „találkozás”, „csoda”, s itt más kategóriákban kell gondolkodni, mint azt a pszichológia teszi. Teológiájában a nő a férfi számára Isten kegyelmének ajándéka. De arra is figyelmeztet egy másik helyen, hogy a magányból a társas létbe való átmenet nem minden fájdalom nélkül való. Érdemes e helyen idézni: „Ez [az átmenet] nem történik meg fájdalom nélkül, azaz a magányos ember megtámadása és annak érintettsége nélkül. A monda a maga nyelven azt mondja el, hogy Isten az embert magát veszi igénybe, reá van szüksége, hogy segítsen rajta. Halálos sebet ejt rajta, kivesszi egy bordáját, és ebből teremti a nőt.” (idézi Selinger, 177. old.) Kirschbaum egyik, Henriette Vissert-t Hofft-hoz intézett levelében kifejti azt a nézetét, hogy az igazi találkozás férfi és nő között „fájdalmat” jelent, mert: „...mi azok vagyunk, akik, s mert a férfi az, aki... ettől nem tudunk megszabadulni, de nem is akarunk, ha arra gondolunk, hogy Krisztus fájdmával és szenvedésével azt töltötte be, amire mi rendeltetünk.” (idézi Selinger uo.)

A krisztológia tehát von Kirschbaum és Barth számára egyaránt az a dogmatikai kulcsfogalom, amely a teológiai antropológia számára az izoláltan élő embert pusztá fikcióként leplezi le.

Selinger gyakran hivatkozik Barth személyiségének leírásakor Wolfgang Schildmann könyvére, amely Barth álmait elemzi (Wolfgang Schildmann: *Was sind das von*

Zeichen? Karl Barths Traume im Kontext von Leben und Lebre. München 1991). Ebben Schildmann egy, a női nemhez való deficitárius viszonyt diagnosztizál, melynek okát Barthnak az édesanyjához fűződő deficitárius viszonyában látja. Selinger ebből vonja le a következtetést, hogy Barth és Kirschbaum viszonyát is ez határozta meg, de ugyanakkor teológiájának férfi–nő viszonyra vonatkozó fejtegetéseit is.

Selinger tanulmánya kimutatja, hogy von Kirschbaum és az általa képviselt feminista teológiai olvasat nagymértékben befolyásolta Barth teológiáját, s a két teológus egymással folyamatos párbeszédet folytatott teológiai kérdésekben. Véleménye szerint szinte bizonyosra vehető, hogy a dialogikus perszonalizmus barthi átvétele nagymértékben von Kirschbaum hatásának tulajdonítható.

Selinger monográfiája minden olyan teológus számára hasznos olvasmány lehet, aki nem csupán „lapozgató teológusként” szeretne többet megtudni egy izgalmas teológiai műhelymunka, ti. a *Kirchliche Dogmatik* megírásának folyamatáról. Mindezek mellett a könyv egy olyan „mítoszszal” való leszámolás is, amely a maga korában s utána is, sokak érdeklődését felkeltette, s melynek objektív megítéléshez nagymértékben hozzájárult a Barth – Thurneysen – Nelly Barth – Charlotte von Kirschbaum levelezés megjelentetése is (*Barth – Thurneysen Briefwechsel.* Bd. 3., Theologischer Verlag Zürich, GA V/34, 2000).

Ferencz Árpád